

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 2 (2023)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/ZIGM2647>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор, (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н;</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филос.н;</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Уызбасва А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

«ТАРИХ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 03.01.09

<https://doi.org/10.48081/PIOA1833>***А. Г. Шабамбаева¹, А. М. Акшанова²**^{1,2}Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.*e-mail: shabambaeva.anar@mail.ru**ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ӨМІРБАЯННЫҢ РӨЛІ:
ЭВОЛЮЦИЯСЫ ЖӘНЕ МАҢЫЗЫ**

Мақала өмірбаянның зерттеудің жанры мен әдісі ретіндегі эволюциясын ежелгі дәуірден қазіргі заманғы көзқарастарға талдауға арналған. Еңбекте өмірбаян жанрының қалыптасуының миф-эпостардан бастап, тарих ғылымының дамуы арқылы өмірбаянның қоғамдық және гуманитарлық ғылымдардағы маңызды құрал ретінде шығуына дейінгі түйінді кезеңдері қарастырылады. Тарихи, мәдени және әлеуметтік процестерді түсінудің ең маңызды элементі ретінде жеке тағдырларды зерттеуді қамтитын «жеке тарих» ұғымына ерекше назар аударылады. Авторлар өмірлік фактілерді ғана емес, сонымен қатар жеке адамның ішкі әлемін қайта құрудың негізгі көздері ретінде эго-құжаттардың – жеке куәліктердің, күнделіктердің, естеліктер мен хаттардың маңыздылығына назар аудара отырып, өмірбаяндық көзқарас әдістерін талдайды. Сондай-ақ мақалада тарихи және жеке өмірбаянның теориялық концепцияларының дамуы, сондай-ақ бұл тәсілдің жаһандану және даралану жағдайында тарихи процесті түсінуге әсері қарастырылған. Зерттеудің маңызды аспектісі – өмірбаяндық әдісті пәнаралық құралға айналдыру, ол қазір тек тарихта ғана емес, әлеуметтануда, психологияда, мәдениеттануда да белсенді қолданылады. Өмірбаян, оның ішінде жеке тарих контекстінде тек ұлы тұлғаларды ғана емес, сонымен қатар бұқаралық әлеуметтік топтарды түсінудің маңызды тәсіліне айналуға, бұл зерттеушілерге өткенді неғұрлым толық және көп қырлы түсінуге мүмкіндік береді. Мақалада жеке тағдырлардың әлеуметтік және мәдени процестерге

әсерін талдаудың өмірбаяндық тәсілінің маңыздылығы, сонымен қатар оның қазіргі әлемдегі тарихи білімнің шекарасын кеңейтудегі рөлі ерекше атап өтілген.

Кілтті сөздер: өмірбаян, өмірбаяндық әдіс, есімнама, жеке тұлға.

Кіріспе

Есімнаманың жанр ретінде пайда болу мәселесі ғылымдағы күрделі мәселелердің бірі. Өмірбаяндық мәтіндердің бастауы адамдар мен оқиғалар туралы ақпаратты ауызша, мифтер мен эпостар арқылы беру заманы ежелгі дәуірден басталады. Алайда, өмірбаянның жанр ретінде пайда болуының нақты мерзімін анықтау мүмкін емес. Сұрақ ашық күйінде қалуда: бірінші өмірбаян деп нені қарастыруға болады және өмірбаяндық баяндауды қалыптастырудағы мифтер мен аңыздардың рөлі қандай? Есімнамалық тарихқа не жатады? Бұл мақалада ежелгі дереккөздерден бастап қазіргі ғылыми анықтамаларға дейінгі Өмірбаян эволюциясының негізгі кезеңдері қарастырылады.

Материалдар мен әдістер

Мақалада келесі әдістер қолданылады: Тарихи-аналитикалық әдіс; салыстырмалы әдіс; контекстік әдіс; микротарихи көзқарас; эго-құжатты талдау әдісі; пәнаралық көзқарас.

Нәтижелер және талқылау

Өткенге сілтеме жасай отырып, өмірбаяндық баяндау элементтері ата-бабаларының өміріндегі дәстүрлерді, рәсімдерді, батырлар мен оқиғаларды жеткізетін ақсақалдардың әңгімелерінде қалыптаса бастағанын көруге болады. Батырлардың істері, жаулардың шабуылдары, қасиетті рәсімдер туралы әңгімелер қоғамның мәдени жадының бір бөлігіне айналды. Батырлардың ерлігі, жаулардың шабуылдары, қасиетті рәсімдер туралы әңгімелер қоғамның мәдени жадының бір бөлігіне айналған. Шумердің «Гильгамеш туралы эпосы» сияқты мифтер мен эпостар тарихи тәжірибені ғана емес, өмір мен оқиғалар туралы шынайы немесе асырылған мәліметтерді де жеткізген.

Ақпаратты берудің бұл ежелгі түрлері Тарихи жадты сақтауда маңызды рөл атқарды. Олар ойын-сауық функциясын ғана емес, сонымен бірге ұжымдық сәйкестілік пен өткенді есте сақтаудың құралы болған. Бұл мәтіндердегі өмірбаян элементтері кейіпкерлердің сипаттамаларында, олардың ерліктері мен жеке қасиеттерінде көрінді, оларды өмірбаянның неғұрлым формальды жанрының ізашары ретінде қарастыруға болады.

Ежелгі мәтіндердің болуына қарамастан, ғалымдар алғашқы өмірбаяндар деп нені санауды қажет тақырыбында пікірталастарын жалғастыруда. Біреулер мифтер мен эпостарды протобиография деп санаса, ал басқалары Ежелгі Египет эпитафтары сияқты жазбаша дереккөздерге назар аударады. Зерттеуші А.И. Рейтблаттың пікірінше, өмірбаян тарихнамамен бір уақытта, «рулық мифологиялық сананың бұзылуы» және жеке адамды тайпаның немесе тұқымның тұтастығынан оқшаулау сәтінде пайда болады. Адамның тарихтың жеке субъектісі ретіндегі бұл бөлініс өмірбаян жанрын қалыптасуының негізі болды. [1].

Осы тұрғыдан алғанда, өмірбаянның пайда болуы жеке тұлғаның бірегейлігін және оның тарихтағы орнын түсінумен байланысты. Егер тарихнама ұжымдық жадыны құруға және әлеуметтік сәйкестікті түсінуге қызмет еткен болса, онда өмірбаян жеке тағдыр деңгейінде ұқсас функцияны атқарды.

XIX ғасырда тарих ғылымының дамуымен өмірбаян формальды ерекшеліктерге ие бола бастайды. Өмірбаян туралы алғашқы энциклопедиялық мақала 1891 жылы пайда болды, бұл жанрдың тәуелсіз ғылыми зерттеу объектісі ретіндегі маңыздылығын көрсетеді. «Брокгауз және Ефрон» сөздігіне сәйкес, өмірбаян тарих ғылымының талаптарына сәйкес бола тура жеке тұлғаның өмірінің сипаттамасы болып табылады. Бұл дегеніміз, өмірбаян сыртқы фактілерді тізімдеумен шектелмей, адамның рухани және адамгершілік дамуын бақылауға тырысуы шарт.

Белгілі Өмірбаян теоретигі и. Л. Бельский өмірбаянның екіұштылығын ғылыми зерттеу және көркем шығарма ретінде атап өтеді [2]. Өмірбаян бір уақытта фактілерді ұстанып, оларды түсіндіріп, жарқын және есте қаларлық тұлға бейнесін жасауы керек. Бұл өмірбаянды тарихи ғылым мен әдебиеттің элементтерін біріктіретін ерекше жанрға айналдырады.

Тарих ғылымының дамуының әртүрлі кезеңдерінде, басым зерттеу бағыттарына байланысты, Өмірбаян кейде екінші орынға өткен кездері болған. Ұзақ мерзімді әлеуметтік құрылымдар мен процестерді зерттеуге бағытталған «Анналдар мектебінің» көпжылдық әсерінен өмірбаян маңыздылығын жоғалтқандай болды. 1990 жылдары өмірбаянға тәуелсіз жанр ретінде және тарихи зерттеу әдісі ретінде белгілі бір жалға сенім сақталды. Кейбір шетелдік тарихшылар диссертация тақырыбы ретінде өмірбаянды таңдамауға кеңес берілгенін еске алады. Алайда уақыт өте келе жағдай түбегейлі өзгерді.

«Анналдардың» жетекші өкілдерінің бірі Жак Ле Гофф, Людовик әулиеннің түпнұсқа тарихи өмірбаянын жасағаны ғибраталарлық [3]. «Анналдар мектебінің» негізгі қағидаларына адал бола отырып, тарихшы

патшаның өмірін кең тарихи процестер аясында ұсынды. Бұл кітап тарихнамадағы маңызды кезең болды, онда автор жеке тарихты өз заманының маңызды әлеуметтік, саяси және мәдени процестерін талдаумен біріктіре алды. Алайда, бұл жұмыс «Анналдар мектебіне» тән жалпы тенденциялардан ерекшелік болып табылады.

Бүгінгі таңда өмірбаян тарих ғылымында берік орын алады және оның өткенді танудың бір жолы ретіндегі рөлін жоққа шығарушылар жоқ. Сонымен қатар, «Керемет адамдардың өмірі» сериясындағы өмірбаяндық кітаптардың танымалдығы артып келеді.

Соңғы онжылдықтарда ғылыми ортада өмірбаянға жанр және зерттеу әдісі ретінде қызығушылықтың артуы байқалды. Бұл құбылыс кездейсоқ емес, өйткені өмірбаян, дәстүрлі тарихи баяндаудан айырмашылығы, зерттеудің негізгі объектісі ретінде тұлғаға назар аудара отырып, өткенге басқаша көзқарас ұсынады. Бұл жағдайда тарихи оқиғалар мен процестер жеке тағдырдың объективі арқылы беріліп, бұл зерттеуге бірегейлік пен тереңдік береді. Бұл тұрғыда мәдениеттанушы В. Вейдле пікірімен келісеміз, ол өмірбаян жазуда тек жоғары мәдениет пен талантты ғана емес, сонымен қатар шығармашылық тұлға немесе ерекше тағдыр сияқты «стандарттауға» жатпайтынындығын түсінуді қажет ететіндігін атап өтті [4, с. 129].

Дәстүрлі, өмірбаян көрнекті тұлғалардың өмірін сипаттауға арналған әдеби немесе тарихи баяндау жанры ретінде қарастырылды. Алайда, қазіргі ғылыми контексте өмірбаян тек жанр болумен шектелмей, толыққанды зерттеу әдісі санатына көшті. Тарихшылар мен мәдениеттанушылар жеке тағдырды дәуірді, әлеуметтік ортаны немесе мәдени нормаларды зерттеу үшін «фокус» ретінде қарастыра отырып, кеңірек әлеуметтік және мәдени процестерді талдау үшін өмірбаяндық тәсілді көбірек қолданады. Сонымен, өмірбаянды ғылыми қолданудың мысалы ретінде көрнекті тарихи тұлғаларға ғана емес, сонымен қатар әртүрлі әлеуметтік топтардың өкілдеріне арналған зерттеулерді қарастыруға болады. Мысалы, жұмысшылардың немесе шаруалардың еңбек өмірбаяны, «кішкентай адамдардың» өмірбаяны көбінесе мәдени және әлеуметтік өзгерістерді түсіну үшін маңызды болып табылады. Олардың күнделікті өмірі мен микро-оқиғалары арқылы зерттеуші ірі оқиғалар мен мемлекеттік реформалардың шетінде қалатын тарихи контекстті қайта құра алады.

Тәжірибе көрсеткендей, өмірбаян ғылыми тұрғыда тарихи фоннан тыс өмір сүре алмайды. Тіпті көркем өмірбаяндарда да автор өз кейіпкерінің өмірлік бұрылыстарын сенімді түрде қайта құру үшін тарихи контекстті ескеруге мәжбүр. Осылайша, көркем өмірбаян тарихи дәуірдің көрінісіне

айналады, ал оның авторы тек жазушы ғана емес, сонымен бірге тарихшы болып шығады.

Сонымен қатар, таза тарихи және көркем өмірбаянның айырмашылығы бар. Егер біріншісінде деректі дәлдікке және нақты материалға баса назар аударылса, онда екінші авторда интерпретация үшін көбірек орын бар, бұл көркем өмірбаянды көркем шығармаға жақындатады. Алайда, екі жағдайда да өмірбаян адам табиғаты мен тарихи процесті білу және түсіну құралы болып қала береді.

Бүгінгі таңда өмірбаян зерттеу әдісі ретінде тарихта ғана емес, басқа пәндерде де белсенді қолданылады. Психологияда өмірбаяндық әдіс жеке тұлғаның дамуын, оның өмірлік дағдарыстары мен жарақаттарын талдау үшін қолданылады. Әлеуметтануда Өмірбаян арқылы әлеуметтік ұтқырлықтың ерекшеліктері, адам мен қоғамның өзара әрекеттесуі зерттеледі. Әдебиеттану мен мәдениеттануда жазушылар мен суретшілердің өмірбаяны олардың шығармашылығы мен оларға тиесілі мәдени ағымдарды түсінудің кілті ретінде қарастырылады.

Осылайша, өмірбаян тарихи және мәдени орта контекстінде адам өмірін неғұрлым толық талдау үшін әртүрлі әдістер мен тәсілдерді біріктіруге мүмкіндік беретін пәнаралық зерттеу құралы болып табылады. Ол гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеушілерге жеке тағдыр объективі арқылы өткенді зерттеуге бірегей көзқарас ұсына отырып, жаңа мүмкіндіктер ашады.

Зерттеу құралы ретінде өмірбаян соңғы онжылдықтарда өзінің шекаралары мен қолдану аясын кеңейте отырып, айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Бүгінгі таңда оның маңыздылығы туралы тарихшылар ғана емес, әлеуметтанушылар, психологтар және гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың басқа өкілдері де айтуда. Бұл процесс «өмірбаяндық бұрылыс» деп аталды, өйткені зерттеушілердің назары жеке өмірді кеңірек тарихи және әлеуметтік процестерді түсінудің негізгі элементі ретінде зерттеуге бағытталды.

Дамудың қазіргі кезеңінде өмірбаян саяси, экономикалық, мәдени және әлеуметтік процестерді зерттеудің маңызды құралына айналады. Жеке тұлғаның жеке өмірі үлкен тарихи оқиғалар мен құбылыстарды қарастыруға болатын «линза» ретінде қызмет етеді. Өмірбаян жеке тұлғалардың әлеуметтік және құқықтық институттармен қалай әрекеттесетінін, олардың өз заманындағы жаһандық оқиғаларды қалай қабылдайтынын және түсіндіретінін түсінуге көмектеседі.

Тарихшы Б. Кейн айтқандай, зерттеушілердің көбі жеке өмірді зерттеу тарихи оқиғалар мен кең ауқымды процестерді тереңірек түсінуге ықпал

етеді деп айтуда. [5]. Зерттеушілер ірі әлеуметтік, экономикалық және саяси оқиғалардың нақты тағдырларға қалай әсер ететінін көрсете отырып, жаһандық өзгерістер контекстінде жеке адамдардың өмірін талдайды. Бұл тәсіл жеке тәжірибені макротарихи процестермен байланыстыра отырып, күнделікті өмірдің микропризмасы арқылы тарихты қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі өмірбаяндық көзқарас дәстүрлі көзқарастардан ерекшеленеді, өйткені ол тек ұлы адамдар мен көрнекті қайраткерлерге ғана емес, сонымен қатар ғылымда немесе саясатта маңызды емес «қарапайым» адамдарға да екпін жасауда. Бұл тенденция тарихты түсінудің кенеюін және әр адамның өмірі, оның әлеуметтік рөліне қарамастан, тарихи процестерді талдаудың маңызды көзі бола алатындығын мойындайды

Бұл тәсілдің бір бөлігі ретінде ғылымның, мәдениеттің немесе саясаттың дамуына айтарлықтай үлес қоспаған қарапайым адамдардың өмірі зерттеу объектісіне айналады. Олардың есімдері тарих кітаптарына енгесе де, олардың тағдырлары маңызды әлеуметтік өзгерістердің қалай болғанын, олардың күнделікті өмірге әсер еткенін түсінуде құнды деректер береді. Осылайша, тарих жеке тұлғаға тарихи процестердің белсенді қатысушысы ретінде қайта оралып, жеке тағдырлар арқылы әлеуметтік және мәдени аспектілердің кең ауқымын зерттеуге мүмкіндік береді.

Өмірбаяндық зерттеулердің эволюциясы жаңа бағыт — есімнаманың пайда болуына әкелді. Өмірбаян дәстүрлі түрде көрнекті тұлғалардың өмірін сипаттайтын болса, есімнама жеке тұлға мен қоғам арасындағы күрделі өзара әрекеттесулерді аша отырып, қарапайым адамдардың күнделікті өмірін талдауға бағытталған. Бұл тәсіл зерттеушілерге өткенді тереңірек және толық түсінуге мүмкіндік бере отырып, әлеуметтік, экономикалық және мәдени процестердің жеке өмірде қалай көрінетінін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Есімнама - адам өмірінің әртүрлі аспектілерін қамтитын күрделі және көп қырлы ұғым. Бұл әлеуметтік жетістіктер мен тарихи оқиғаларды ғана емес, сонымен бірге адамның эмоционалды, психологиялық, мәдени тәжірибелерін зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл тарихи білімнің шекараларын кеңейтіп, тарихты жеке тарих объективі арқылы қарастыруға мүмкіндік беретін зерттеулерге жаңа перспективалар ашады.

Есімнама - қазіргі тарихнамадағы маңызды өзгерістердің бірі екендігін айта кеткен жөн. Бұл тәсіл-көрнекті тұлғалардың өмірін де, қарапайым адамдардың тағдырын да қамтитын тарих пен өмірбаянның өзіндік синтезі. Есімнаманың ерекшелігі – эгоқұжаттарға-жеке жазбаларға, күнделіктерге, естеліктерге, хаттарға, фотосуреттерге және зерттелетін тұлғаға тікелей

немесе жанама қатысы бар басқа дереккөздерге баса назар аудару. Жеке тәжірибелер мен ойларды бейнелейтін бұл дереккөздер адамның ішкі әлемін және оның болып жатқан оқиғаларды қабылдауын қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Жеке құжаттар зерттеушілерге ресми мұрағаттардан немесе қоғамдық дереккөздерден алынбайтын бірегей деректерді ұсынады, бұл есімнаманы жеке және қоғамдық өмірді зерттеудің маңызды құралы ретінде көрсетеді.

Отандық ғылымда тарихи өмірбаян және есімнама тақырыбы XX ғасырдың соңында айтарлықтай дамыды. Бүгінгі таңда тарихи контексте көрнекті және қарапайым адамдардың өмірін талдауға мүмкіндік беретін кең теориялық және эмпирикалық материалдар жинақталған. Дегенмен, есімнаманы зерттеудегі жетістіктерге қарамастан, зерттеушілер тұжырымдаманы анықтауға байланысты бірқатар әдістемелік қиындықтарға тап болады.

Зерттеу бағыты ретінде есімнама ағылшын тілінен «personal history» терминінен бастау алады. Алайда, бұл терминнің бірнеше түрлі мағыналары бар, бұл оны зерттеу тәжірибесінде түсіндіруде белгілі бір қиындықтар тудырады. Путилова атап өткендей, терминнің бірнеше негізгі түсіндірмелері бар:

- Персоналық тарих – белгілі тарихи тұлғалардың дәстүрлі өмірбаяны, онда адамдардың өмір жолын қалпына келтіруге және интуитивті әдісті немесе психоаналитикалық теорияларды қолдануға баса назар аударылады.

- Жеке тарих – бұл жеке қатынастардың объективі арқылы индивидтің өмірін зерттеу, бұл тәсілді «жеке өмірбаянға» жақындатады.

- Тұлға тарихы ішкі өмірбаян ретінде – адамның ішкі әлеміне, оның ойларына, сезімдеріне және психологиялық дамуына назар аудару, бұл мансаптық және әлеуметтік жетістіктерді зерттейтін «сыртқы өмірбаянға» қарсы түсінік.

- Интеллектуалды өмірбаян – бұл өмірбаяндық зерттеулер немесе естелік ретінде ұсынылуы мүмкін өз қолымен жазылған жеке оқиға.

«Персоналды тарих» ұғымының осы төрт негізгі түсіндірмесі көбінесе бір зерттеу шеңберінде біріктіріліп, әртүрлі тәсілдер мен әдістерді туындатады. Алайда терминнің дәл осы көп мәнділігі оны нақты анықтауға және ғылыми тәжірибеде қолдануға қиындықтар туғызады [6].

Соңғы онжылдықтарда ТМД елдеріндегі биографистика тарих ғылымының әлемдік даму тенденцияларын көрсете отырып, айтарлықтай өзгерді. Бұл трансформацияның негізгі бағыттарының бірі - адамның ішкі әлеміне, оның рухани тәжірибесіне және күнделікті өміріне деген қызығушылықпен байланысты жеке тарихты дамыту. Бұл тұрғыда көрнекті

тарихшы және өмірбаян теориясының маманы Л.П. Репинаның қосқан үлесі байқалады, оның жұмысы тарихи өмірбаянды зерттеуде жаңа көзжиектер ашты. Репина көптеген жылдар бойы жеке немесе жаңа өмірбаяндық тарихтың нақты сипаттамаларын ұсына отырып, тарихи өмірбаян мен онымен байланысты пәндерді зерттеумен белсенді айналысты. Оның жұмысындағы басты назар жеке мәтіндерді талдауға және адамның ішкі әлемін қайта құруға бағытталған, бұл жеке тағдырларды ғана емес, сонымен бірге олар өмір сүрген қоғамды да тереңірек түсінуге мүмкіндік береді [7].

Л. П. Репинаның тұжырымдамасы, Плутархтан басталған және өмірбаяндық жанрға заманауи теориялық көзқарастар негізіндегі дәстүрлі тарихи өмірбаянның синтезі. Оның зерттеулері тарихтағы қарапайым адамдардың рөлін қайта қарауға айтарлықтай үлес қосқан микротарихқа ерекше назар аударады. Олар негізгі ұстанымдарды иемденбесе да, олардың өміріне қатысты құжаттар оларды тарихи актер ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Репина жеке сана мен жеке әрекетті талдау оның жеке және әлеуметтік контекстінде пероналды тарихты зерттеуге бағытталған микротарихи зерттеулердің маңызды бөлігіне айналғанын атап көрсетеді.

Репина тұжырымдамасының екінші маңызды құрамдас бөлігі – эгоқұжаттарды-күнделіктер, хаттар, естеліктер және жеке тәжірибенің басқа дәлелдері сияқты жеке дереккөздерді пайдалануға баса назар аудару. Бұрын мұндай құжаттар өмірбаянның негізгі дереккөздеріне қосымша ретінде қарастырылды, субъективтілігі үшін жиі сынға ұшырады. Алайда, жаңа өмірбаяндық тарихта субъективті тәжірибе, өзін-өзі тану және қоршаған әлемді қабылдау зерттеудің орталық элементтеріне айналды. Жеке көзқарас пен жеке тәжірибе адамның өмірін және оның тарихи процеспен байланысын тереңірек түсінуге негіз болды [8]

Осылайша, Л. П. Репинаның еңбектері өмірбаяндарды зерттеуде жаңа перспективалар ашты, тарихи талдаудың шекараларын кеңейтті және эгоқұжаттарды адамның жеке және әлеуметтік өмірін қайта құрудың маңызды дереккөзіне айналдырды.

Д. М. Володихин әр адамның тарих үшін маңыздылығы туралы қызықты пікір білдірді. Тарих тек оқиғалардың шежіресі ғана емес, сонымен қатар әрбір жеке болмысы өз ізін қалдыратын адам тағдырының күрделі мозаикасы. Д. М. Володихин әр адамның тарих үшін маңыздылығы туралы ойларында тарихи процесте жеке және бірегей зерттеу маңыздылығына назар аударады. Ол өмірбаяндық тәсіл тарихи тұлғалардың әрекеттерін ғана емес, олардың ішкі әлемін де тереңірек түсінуге мүмкіндік беретіндігін атап көрсетеді.

Володихин өмірбаяндар бірнеше негізгі талаптарға сай болуы керек дейді. Біріншіден, олар адамның психологиялық әлемінің динамикасын

ашуы керек. Адамның ішкі күйін, эмоциясын және мотивациясын түсіну оның әрекеттері мен шешімдері туралы толық түсінік қалыптастыруға көмектеседі. Әрбір адам, мейлі ол көрнекті тұлға болсын, мейлі қарапайым азамат болсын, өзінің ішкі әлемі аясында әрекет етеді және бұл контекст көбінесе оның тарихи жағдайларға қалай жауап беретінін анықтайды.

Алайда, Володихин бұл сөзді классикалық мағынада психотарихпен шатастырмау керек деген маңызды ескерту жасайды. Оның «персоналды тарих» тұжырымдамасы психоанализге ғана емес, жеке тұлға дамыған әлеуметтік, мәдени және тарихи контексттерге баса назар аударатын кең көзқарасты білдіреді. Бұл адамның жеке тәжірибесі мен шешімдерінің кең тарихи процестермен қалай байланысты екенін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Өмірбаяндардың көмегімен жеке тұлғаны тереңірек түсініп қана қоймай, тарихи оқиғаларды жаңа қырынан қарастыруға болады. Мысалы, белгілі саясаткерлердің, ғалымдардың немесе суретшілердің өмірбаяндарын зерттеу олардың бірегей тәжірибесі мен дүниетанымы тарихи процестің қалыптасуына қалай әсер еткенін түсінуге көмектеседі. Әрбір тұлға, әрбір тағдыр-біз түсінуге және түсіндіруге тырысатын үлкен тарихи гобелендегі жеке жіп.

Бұдан басқа, Д. Володихин әр адамның өз уақыты мен қоғамы тұрғысынан бірегейлігін ескерудің маңыздылығын көрсетеді. Тарих сызықтық емес, ол қиылыстар мен өзара әрекеттесулерге толы және жеке оқиғаларға осы тізбектегі маңызды буын болып табылады. Жеке таңдау мен жағдайлардың тарихи оқиғаларға қалай әсер ететінін түсіну өткенді ғана емес, қазіргі заманды да тереңірек түсінуге мүмкіндік береді [9].

Володихиннің тарихты зерттеуге деген көзқарасы тарихи процестерді түсінудегі даралықтың маңыздылығын көрсетеді. Жаһандану мен унификация жағдайында жеке оқиғалар мен өмірбаяндар адамзат тәжірибесінің алуан түрлілігін және оның біздің әлемді қалыптастырудағы рөлін түсінудің маңызды құралына айналады. Жеке тарих, Д.Володихин айтқандай, тарихты қабылдауды байытып қана қоймайды, сонымен қатар адамзаттың үлкен тарихы аясында өзімізді жақсы түсінуге мүмкіндік береді [10].

Осылайша, заманауи өмірбаян ұлы адамдардың өмірін де, қарапайым адамдардың тағдырын да қамтитын көп қырлы пән. Өмірбаяндық тәсілдің мүмкіндіктері мен ауқымы жеке өмірді зерттеудің әртүрлі формалары мен әдістерін қамтитын кеңірек тұжырымдама болып табылатын жеке тарихқа көпір орнатуға мүмкіндік береді. Жеке тарих пән ретінде берік теориялық және әдіснамалық негізге ие және жаңа жағдайлар мен уақыт сұраныстарына бейімделе отырып дамуын жалғастыруда. Жеке тарих пен өмірбаянның

өзара әрекеттесуі тарихи процестер контекстінде адам өмірін зерттеудің жаңа көзжиектерін ашады.

Бұл бағыт тарихи өмірбаянның жаңа перспективаларын ашады, оны тарихтағы адамның өмірі туралы философиялық ой-толғау деңгейіне көтереді. Бұл тәсіл зерттеушілерге жеке өмір мен кеңірек тарихи процестер арасындағы байланысты анықтауға көмектеседі, жеке тағдырларды жалпы тарихи баяндаудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырады.

«Ұлы» адамның немесе «қарапайым» адамның өмірін зерттеу әсіресе жаһандану және даралықтың өсіп келе жатқан маңыздылығы тұрғысынан өзекті. Әрбір өмір-бұл ерекше тәжірибе және әр адам, оның әлеуметтік мәртебесіне қарамастан, қоғам мен тарихтың дамуына үлес қосады. Біз бәріміз тарихта із қалдырамыз және бұл жолды түсіну өмірбаяндық талдауды қажет етеді.

Қорытынды

Өмірбаян пәнаралық құрал ретінде гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың маңызды бөлігі болып қала береді. Өмірбаяндық бетбұрыс тарихты зерттеуге деген көзқарасты өзгертті, жеке тұлғаны және оның жаһандық процестердегі рөлін басты назарға алды. Осының арқасында тарих жеке тұлға мен қоғамның өзара әрекеттесуін, сондай-ақ макротарихи процестердің жеке тағдырларға әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін жаңа зерттеу өрістерін тапты.

Дәстүрлі өмірбаяннан жеке тарихқа көшу күнделікті өмірді және оның тарихтағы рөлін зерттеуге жаңа мүмкіндіктер ашты. Бұл тәсіл жеке оқиғаларды кеңірек әңгімелерге біріктіруге және жеке тәжірибе мен тарихи процестер арасындағы күрделі қатынастарды анықтауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде өмірбаян тек зерттеу әдісі ғана емес, сонымен бірге өткенді жеке тағдыр арқылы түсінудің маңызды тәсілі болып қала береді, бұл оны қазіргі ғылым арсеналында таптырмас құралға айналдырады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Рейтблат, А. И. Биографируемый и его биограф (К постановке проблемы) // Право на имя: Биографика XX века. Чтения памяти Вениамина Иофе: Избранное. – Отв. ред. Притыкина Т.Б. – СПб. : Норма, 2013. – С. 413–422.

2 Бельский, И. Л. Биография и биографика в отечественной культурно-исторической традиции // История через личность: историческая биография сегодня. Под ред. Л. П. Репиной. 2-е изд. – М. : Квадрига, 2010. С. 38–55.

- 3 **Ле Гофф. Ж.** Людовик IX Святой. – М. : Ладомир, 2001. – 800 с.
- 4 **Вейдле, В. В.** Об искусстве биографа // Биография в истории культуры. – М. : Рутения, 2018. – С. 127–136.
- 5 **Caine, B.** Biography and history. – New York : Palgrave Macmillan, 2010. – P. 152.
- 6 **Путилова, Е.** Особенности использования биографического метода в исторической науке // Cogita.ru. Биография глазами историка. (Электронный ресурс). URL: <http://www.cogita.ru/a.n.-alekseev/publikacii-a.n.alekseeva/biografiya-glazami-istorika>
- 7 **Репина, Л. П.** Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. – М. : Круг, 2011. – 560 с.
- 8 Личность и общество, или история в биографиях. Вместо предисловия // История через личность: историческая биография сегодня. Под ред. Л.П. Репиной. 2-е изд. – М. : Квадрига, 2010. – С. 5–16.
- 9 **Володихин, Д. М.** Экзистенциальный биографизм в истории // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 1999. – № 24 июль. – С. 256–260. – Режим доступа: <http://ist-bessmertie.narod.ru/statii.htm>.
- 10 **Володохин, Д. М.** Персональная история. Исповедь судьбы Сб. / Сост. Д. Володихин. – М. : Анвик К, 2001. – 303 с.

REFERENCES

- 1 **Rejtlat, A. I.** Biografiruemy`j i ego biograf (K postanovke problemy`) [The biographer and his biographer (Towards the formulation of the problem)] // Pravo na imya: Biografika XX veka. Chteniya pamyati Veniamina Iofe: Izbrannoe. – Otv. red. Prity`kina T.B. – SPb. : Norma, 2013. – S. 413–422.
- 2 **Belen`kij, I. L.** Biografiya i biografika v otechestvennoj kul`turno-istoricheskoy tradicii [Biography and biographies in the national cultural and historical tradition] // Istoriya cherez lichnost` : istoricheskaya biografiya segodnya. Pod red. L.P. Repinoj. 2-е изд. – М. : Квадрига, 2010. – S. 38 – 55.
- 3 **Le Goff. Zh.** Lyudovik IX Svyatoj [Louis IX Saint]. – М. : Ladomir, 2001. – 800 s.
- 4 **Vejdle, V.V.** Ob iskusstve biograf [On the art of the biographer] // Biografiya v istorii kul`tury`. – М. : Ruteniya, 2018. – S. 127–136.
- 5 **Caine, B.** Biography and history. – New York : Palgrave Macmillan, 2010. – P. 152.
- 6 **Putilova, E.** Osobennosti ispol`zovaniya biograficheskogo metoda v istoricheskoy nauke [Features of the use of the biographical method in historical

science] // Cogita.ru. Biografiya glazami istorika. (E'lektronny'j resurs). URL: <http://www.cogita.ru/a.n.-alekseev/publikacii-a.n.alekseeva/biografiya-glazami-istorika>

7 **Repina, L. P.** Istoricheskaya nauka na rubezhe XX – XXI vv.: social'ny'e teorii i istoriograficheskaya praktika [Historical Science at the Turn of the 20th – 21st Centuries: Social Theories and Historiographic Practice]. – М. : Krug, 2011. – 560 s.

8 Lichnost' i obshchestvo, ili istoriya v biografiiyax. Vmesto predisloviya [Personality and Society, or History in Biographies. Instead of a Preface] // Istoriya cherez lichnost': istoricheskaya biografiya segodnya. Pod red. L. P. Repinoj . 2–e izd. Moskva : Kvadriga, 2010. S. 5–16.

9 **Volodixin, D. M.** E'kzistencial'ny'j biografizm v istorii [Existential Biographism in History] // Informacionny'j byulleten' Associacii «Istoriya i komp'yuter». – 1999. – № 24 iyul'. – S. 256–260. – Rezhim dostupa: <http://istbessmertie.narod.ru/statii.htm>.

10 **Volodixin, D. M.** Personal'naya istoriya. Ispoved' sud'by' Sb. [Personal history. Confession of fate Sat.] / Sost. D. Volodixin. – М. : Anvik K, 2001. – 303 с.

Материал баспаға 26.06.23 түсті.

А. Г. Шабамбаева¹, А. М. Ақшанова²

^{1,2}Торайгыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар

Материал поступил в редакцию 26.06.23.

РОЛЬ БИОГРАФИИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: ЭВОЛЮЦИЯ И ЗНАЧЕНИЕ

Статья посвящена анализу эволюции биографии как жанра и метода исследования, начиная с древних времен и заканчивая современными подходами. В работе рассматриваются ключевые этапы формирования биографического жанра, начиная с мифов и эпосов, через развитие исторической науки, до появления биографии как важного инструмента в социальных и гуманитарных науках. Особое внимание уделено понятию «персональной истории», которое включает в себя изучение индивидуальных судеб как важнейшего элемента в понимании исторических, культурных и социальных процессов. Авторы анализируют методы биографического подхода, акцентируя внимание на важности эгодокументов –

личных свидетельств, дневников, воспоминаний и писем – как ключевых источников для реконструкции не только фактов жизни, но и внутреннего мира личности. В статье также рассматривается развитие теоретических концепций исторической и персональной биографии, а также влияние этого подхода на понимание исторического процесса в контексте глобализации и индивидуализации. Важным аспектом исследования является трансформация биографического метода в междисциплинарный инструмент, который теперь активно применяется не только в истории, но и в социологии, психологии и культурологии. Биография, в том числе в контексте персональной истории, становится важным способом познания не только великих личностей, но и массовых социальных групп, что позволяет исследователям получать более полное и многогранное представление о прошлом. Статья подчеркивает значимость биографического подхода для анализа влияния индивидуальных судеб на социальные и культурные процессы, а также его роль в расширении границ исторического знания в условиях современного мира.

Ключевые слова: биография, биографический метод, персональная история, индивид.

A. G. Shabambaeva¹, A. M. Akshanova²

*^{1,2}Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 26.06.23.*

THE ROLE OF BIOGRAPHY IN HISTORICAL RESEARCH: EVOLUTION AND SIGNIFICANCE

The article is devoted to the analysis of the evolution of biography as a genre and research method, starting from ancient times and ending with modern approaches. The paper examines the key stages of the formation of the biographical genre, starting with myths and epics, through the development of historical science, to the emergence of biography as an important tool in the social sciences and humanities. Special attention is paid to the concept of «personal history», which includes the study of individual destinies as an essential element in understanding historical,

cultural and social processes. The authors analyze the methods of the biographical approach, focusing on the importance of ego documents – personal testimonies, diaries, memoirs and letters – as key sources for reconstructing not only the facts of life, but also the inner world of a personality. The article also examines the development of theoretical concepts of historical and personal biography, as well as the impact of this approach on understanding the historical process in the context of globalization and individualization. An important aspect of the research is the transformation of the biographical method into an interdisciplinary tool, which is now actively used not only in history, but also in sociology, psychology and cultural studies. Biography, including in the context of personal history, is becoming an important way to know not only great personalities, but also mass social groups, which allows researchers to gain a more complete and multifaceted understanding of the past. The article highlights the importance of the biographical approach for analyzing the impact of individual destinies on social and cultural processes, as well as its role in expanding the boundaries of historical knowledge in the modern world.

Keywords: biography, biographical method, personal history, individual.

Теруге 26.06.2023 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2023 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

452 Kb RAM

Шартты баспа табағы 4,4.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шоқубаева

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4333

Сдано в набор 26.06.2023 г. Подписано в печать 30.06.2023 г.

Электронное издание

452 Kb RAM

Услпеч.л 4,4. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Шоқубаева З. Ж.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4333

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz